

Bal Gangadhar Tilak

PREFACE TO *BHAGAVADGĪTĀ-RAHASYA* /

TRANSLATION FROM ENGLISH, INTRODUCTORY ARTICLE
AND COMMENTARIES BY D. BURBA

Dmytro Burba

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine
4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine
boorba@gmail.com

Bhagavadgītā-rahasya is the large book by Bal Gangadhar Tilak, who is known as a scholar, philosopher, and ardent nationalist. Tilak was the first leader of the Indian independence movement. He was also conferred with the title of “Lokmanya”, which means “accepted by the people as their leader”. Mahatma Gandhi called him “The Maker of Modern India”.

The title of Tilak’s book means “The Secret of the *Bhagavadgita*”. The *Bhagavadgita* for its part is the most famous of the Hinduism scriptures. It combines the metaphysics of the Samkhya school, the monism of the Upanishads, and the theism of the cult of the god Krishna. There are three main orientations of interpretation of the *Bhagavadgita* among the Hindus and Neo-Hindus. Adherents of monistic views usually promote Jñāna Yoga, or a realization of the illusive-ness of the material world. Theists preach the supremacy of Bhakti, or serving God with love and devotion. Proponents of yoga techniques emphasize the need for breathing, physical, mental and other exercises. But for Tilak higher is Karma Yoga and he understands it as selfless service to the Motherland and ultimately to all mankind. He says, “In order that the action may not bind the actor, it must be done with the aim of helping His (God’s) purpose, and without any attachment to the coming result. This I hold is a lesson of the *Gita*. Jñāna Yoga there is, yes. Bhakti Yoga there is, yes. Who says not? But they are both subservient to the Karma Yoga preached in the *Gita*”.

In the introductory article, the history of the writing of *Bhagavadgītā-rahasya* is revealed and milestones of its author’s life path are outlined.

Keywords: Bal Gangadhar Tilak, *Bhagavadgītā-rahasya*, Hinduism, India, Karma Yoga

Б. Г. Тілак

ВСТУП ДО “БГАГАВАДГІТА-РАГАСЬ” /

ПЕРЕКЛАД З АНГЛІЙСЬКОЇ, ВСТУПНА СТАТТЯ ТА ПРИМІТКИ Д. В. БУРБИ

Бал Гангадгар Тілак (1856–1920) – палкий націоналіст, засновник і президент Всеіндійської ліги самоуправління. Магатма Ганді назвав його “творцем сучасної Індії”, а перший прем’єр-міністр незалежної Індії Джавагарлал Неру говорив про Тілака як про “батька індійської революції”.

Бувши за походженням брагманом, Тілак здобув добру освіту: спочатку він дістав ступінь бакалавра з математики та санскриту, а потім вивчав юриспруденцію. Трудовий шлях розпочав як викладач математики в приватній школі в Пуні, яку згодом перетворив на університетський коледж, а в 1884 році заснував Деканське освітнє товариство.

Широковідомим Тілак став як видавець двох щотижневих газет (мовою маратхі й англійською), на шпальтах яких гостро критикував британське правління та тих поміркованих націоналістів, які виступали за соціальні реформи за західним

зразком. Задля популяризації націоналістичного руху він апелював до народних традицій боротьби маратхів проти мусульманського правління та організував два великих свята: Ганешя-чатуртхі (ganeśa-caturthī) – ушанування бога Ганеші¹ (1893 р.) і Шіваджі² (1895 р.) [Tilak 2002, 697].

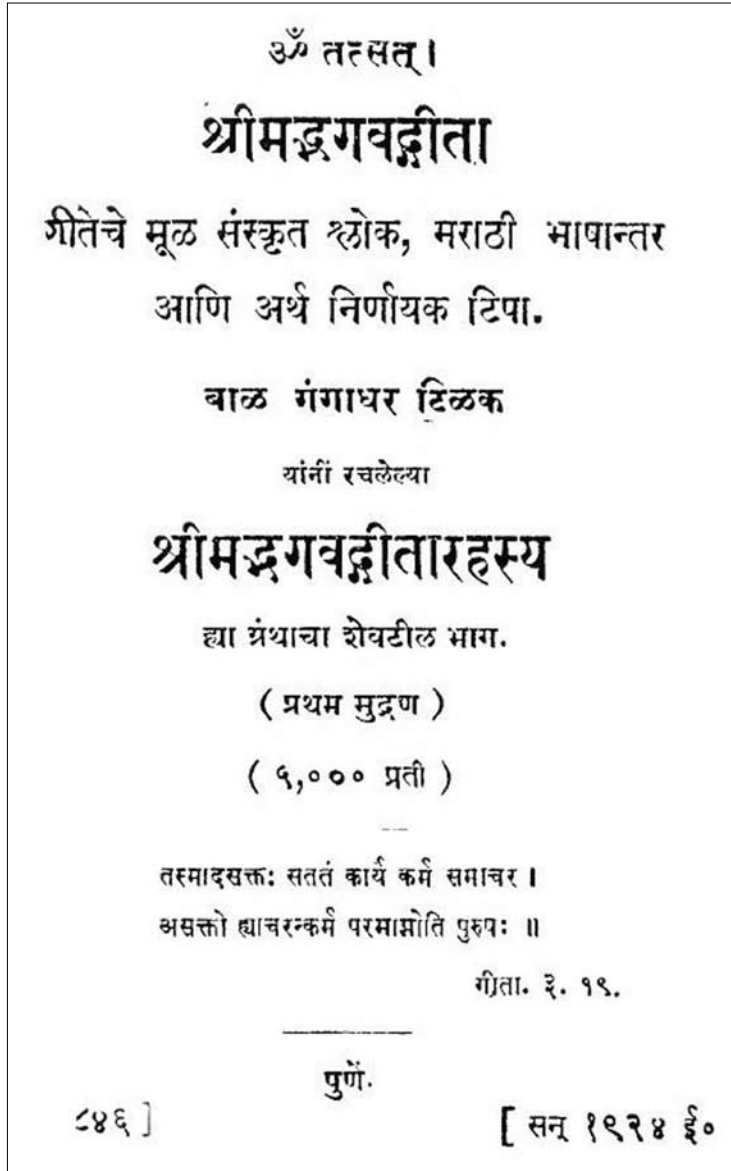
У 1897 році індійці вбили в Пуні британського чиновника. Оскільки раніше Тілак виголосив на святі Шіваджі промову, у якій стверджував, що видатні люди “вищі за принципи звичайної моралі”, колоніальна влада розцінила це як заклик до політичного вбивства³ й ув’язнила підбурювача на півтора року. Суд і вирок підняли авторитет Тілака серед індійців, які стали називати його Локаманьєю (loka-tāna “шанований народом; усюди визнаний”).

Коли британський віцекороль Індії лорд Керзон у 1905 році вирішив розділити Бенгалію на західну й східну частини, Тілак рішуче підтримав вимогу про скасування поділу й виступив з ініціативою бойкотувати англійські товари, а наступного року сформулював програму пасивного опору. Тілак не поділяв помірності багатьох лідерів партії Індійський національний конгрес і, ставши одним з лідерів його радикального крила (“екстремістів”), закликав до рішучої боротьби за визволення Індії. Він уперше сформулював гасло: “Сварадж (самоврядування) є нашим вродженим правом”. Після розколу партії в 1907 році британський уряд звинуватив Тілака (як лідера радикалів) у заколоті й підбурюванні до тероризму та ув’язнив його на сім років у місті Мандалай (Бірма)⁴. Саме там у Тілака з’явився час для написання об’ємної книжки “Бгагавадгіта-рагасья” (bhagavadgītā-rahasya «таємниця “Бгагавадгіти”»).

“Бгагавадгіта” об’єднує в собі метафізику школи санх’я⁵, монізм упанішад і теїзм культу бога Кришни. До Тілака серед прибічників індуїзму можна було виділити три головні напрямки тлумачення “Бгагавадгіти”. Ті, хто дотримується моністичних поглядів, зазвичай ставлять на перше місце джняна-йогу (тобто вивільнення душі з лабетів матерії завдяки пізнанню ілюзорності матеріального світу). Теїсти наголошують на верховенстві бгакті (bhakti), або бгакті-йоги, – поклоніння Богу та служіння йому з любов’ю і відданістю. Прибічники технічних методів йоги підкреслюють необхідність займатися дихальними, фізичними, психічними та іншими вправами (хоча сама “Бгагавадгіта” згадує про них лише побіжно). Також у “Бгагавадгіті” йдеться про карма-йогу. Середньовічні коментатори розуміли під нею насамперед ритуал і обрядність. Але Тілак стверджував: “Релігія і практичне життя не відокремлені одне від одного. Справжня духовність полягає в тому, щоб зробити своєю сім’єю країну, а не працювати лише на себе. Крок далі – це служіння людству, а наступний крок – служіння Богу” [Grown 1970, 76]. Для Тілака “Бгагавадгіта” є насамперед ученням про жертвовну діяльність на користь Індії. «Ця діяльність має виконуватися заради утримання світу на правильному шляху еволюції, який призначений світові Творцем. Щоб дії не поневолювали того, хто діє, вони мають виконуватися як участь у Божому задумі, без прив’язаності до отриманих результатів. Так я розумію вчення “Гіти”. Звісно, у ній є джняна-йога. І бгакті-йога теж є. Ніхто не заперечує. Але вони обидві підпорядковані карма-йозі, яку проповідує “Гіта”» [Tilak 1936, xxv].

За словами одного радянського індолога, Тілак, бажаючи надихнути співвітчизників на активні дії і коментуючи “Бгагавадгіту” суто у світлі карма-йоги, чинив як воїн, який відламає від деревця гілки, щоб зробити з нього довбню [Семенов 1995, 26]. Услід за Тілаком “Бгагавадгіту” розуміли як вчення про дію Могандас Карамчанд Ганді⁶, Джавагарлал Неру та інші індійські патріоти. Магатма Ганді казав, що сприймає свою боротьбу за незалежність Індії як духовні зусилля, як шлях до релігійного спасіння (mokṣa) [Mahatma Gandhi 1999, vol. 25, 230]. І коли британський суддя, виголошуючи судовий вирок, згідно з яким Ганді мав бути ув’язнений на шість років, покликався на прецедент з ув’язненням Тілака, Ганді зауважив, що

вважає пов'язання свого імені з іменем покійного Локаманьї Тілака великою честю і привілеєм [Mahatma Gandhi 1999, vol. 68, 386]. А Джавагарлал Неру писав у книжці “Відкриття Індії”: «Оскільки сучасна Індія сповнена розчарувань і постраждала від надмірного квітизму, цей заклик до дії є особливо привабливим. Цю дію також можна інтерпретувати в сучасних термінах як діяльність заради покращення соціальних умов і соціальне служіння; як практичну, альтруїстичну, патріотичну та гуманітарну діяльність. Згідно з “Тітою”, така дія є бажаною, але в її основі має бути духовний ідеал» [Nehru 1994, 110].

“Бхагаवादгіта-рагас्या” мовою маратхі

Вперше ця праця Тілака була надрукована мовою маратхі в 1915 році, під час війни, коли роздобути папір було непросто. Перші десять тисяч примірників розпродалися за кілька місяців, після чого книжка друкувалася ще, а також була перекладена на кілька інших мов Індії. Автор самостійно почав перекладати свою працю англійською мовою, але через зайнятість іншими справами не встиг закінчити переклад. Після смерті Тілака перекласти й видати книжку взялися його сини,

проте невдовзі один з них (Шрідгар) помер. Урешті-решт англійською мовою її переклав Б. С. Суктанкар з Інституту Бгандаркара (Bhandarkar Oriental Research Institute) в Пуні, і в 1924–1926 роках вона була видана у двох томах під назвою “Бгагавадгіта-рагасья, або Карма-йога-шястра”. Ми перекладали з англійського видання 1936 року [Tilak 1936]. Загальний обсяг двох томів – майже півтори тисячі сторінок. Праця складається з двох неоднакових за обсягом частин: у першій частині – п’ятнадцять глав роздумів і пояснень автора, а в другій – переклад “Бгагавадгіти” і коментарі до неї. На титульній сторінці другого тому надрукований санскритський текст вірша 3.19: “Тому завжди роби те, що треба робити, без прив’язаності, бо, діючи без прив’язаності, людина досягає Вищої Сутності”. На наш погляд, цікаво, що у вступі Тілак покликається на статтю більш ніж на тридцять років молодшого за нього С. Радгакришнана, який згодом став другим президентом Індії.

* * *

Я лише повторюю давні слова святих.
Хіба такий нікчема, як я, щось у цьому тямить?
*Тукарам*⁷

На початку цієї книжки⁸ я вже пояснив, чому вона опублікована, хоча й без неї є багато санскритських коментарів, досліджень, перекладів на пракрит⁹ і вичерпних та загальноновизнаних трактувань “Бгагавадгіти”. Однак для пояснення всього того, що не можна буде висвітлити при розкритті змісту самої книжки, немає кращого місця, ніж вступ.

Передусім – про самого автора. З моменту мого першого знайомства з “Бгагавадгітою” сплило вже майже сорок три роки. У 1872-му, під час останньої хвороби мого батька, мені припало читати йому пракритський коментар до “Бгагавадгіти” під назвою “Бгаша-вівритті” (bhāṣā-vivṛtti). Тоді, тобто коли мені було лише 16 років, я не міг сповна осягнути значення “Тіти”. Проте враження, отримані в юності, є тривалими, і народжена тоді моя симпатія до “Бгагавадгіти” не згасла. Згодом, коли я продовжував вивчати санскрит та англійську мову, мені доводилося час від часу читати санскритські коментарі та інші тлумачення, а також багато наукових праць про “Тіту”, написаних англійською мовою чи мовою маратхі. І в мене виникли сумніви: чи справді “Тіта”, яка була виголошена заради того, щоб спонукати до бою Арджуну, пригніченого думкою про гріховність війни з родичами, вчить мокшамарги (mokṣa-mārga), тобто досягнення спасіння через знання (jñāna) і релігійну відданість (bhakti)? Ці сумніви потрохи поглиблювалися, бо в жодному з коментарів до “Тіти” я не міг знайти задовільної відповіді на це запитання. Цілком можливо, що в інших читачів були такі самі сумніви. Хіба ні?

Заглиблений у коментарі не бачить іншого рішення, хоча може відчувати, що рішення, запропоноване в коментарі, не є задовільним. Тому, відклавши всілякі тлумачення і коментарі, я самостійно і вдумливо кілька разів перечитав “Тіту”. Оттоді я вивільнився з лещат коментаторів і переконався, що первісно “Тіта” проповідувала не філософію зречення (nivṛtti), а активність (karma-yoga) і що коли в “Тіті” йдеться про йогу, то, можливо, мається на увазі саме карма-йога. Від вивчення “Магабгарати”, “Веданта-сутр”, упанішад та інших санскритських та англомовних праць з веданти¹⁰ це моє переконання зміцнилося.

Вважаючи, що оприлюднення цієї думки ініціює більш повне обговорення, завдяки якому буде легше дійти істини, я в різний час прочитав чотири чи п’ять публічних лекцій на цю тему. Одна з них була прочитана в січні 1902 року в Нагпурі, а інша – на запрошення і в присутності джагат-гуру Шрі Шьянкарачар’ї Каравіри й Санкешвара-матха¹¹ – у Санкешвара-матху. Конспект лекції, прочитаної в Нагпурі, був опублікований тоді в газетах. З цією ж метою я, коли мав час, також періодично

обговорював це питання приватно з деякими зі своїх учених друзів, одним з яких був покійний Шріпаті Бува Бгінаркар. У його товаристві я мав нагоду переглянути деякі пракиритські трактати про культ Бгагавана¹², і певні ідеї, відображені в “Тіта-рагасї”, вперше оформилися під час наших дискусій з Бувою. Дуже шкода, що його вже немає з нами і він не може побачити цю працю¹³.

У такий спосіб моя думка про те, що вчення, проповідуване “Тітою”, є вченням про дію, переросла у впевненість, і я вирішив викласти її на папері. Однак відтоді сплило чимало років. Мені здавалося, що якби я просто оприлюднив у вигляді книжки цю не відображену в наявних дотепер коментарях, дослідженнях чи перекладах мораль “Тіти”, не пояснивши, чому не можу погодитися з висновками попередніх коментаторів, то це призвело б до значних непорозумінь. Водночас, оскільки аналіз поглядів усіх коментаторів, обґрунтоване викриття їхньої неповноти, а також порівняння репрезентованої “Тітою” релігії з іншими релігіями чи філософіями потребували великої праці, я не міг задовільно впоратися з нею за короткий період. Тому, хоча мої друзі Даджі Сагеб Гарай і Дада Сагеб Гапардай в очікуванні дещо передчасно оголосили, що я незабаром збираюся опублікувати трактат про “Тіту”, я продовжував відкладати написання книжки на потім, бо бачив, що наявного матеріалу недостатньо. А пізніше, коли в 1908 році мене засудили й запроторили в Мандалай (Бірма), шанси цієї книжки бути написаною практично зникли. Але коли через деякий час уряд спромігся надати дозвіл на перевезення з Пуни до Мандалая книжок та інших матеріалів, необхідних для написання цієї книжки, протягом зими 1910–1911 років (місяці картіка – пхалгуна 1832 року ери Шяка¹⁴) у в’язниці Мандалая з’явилася перша чернетка цієї книжки. У міру того як виявлялися нові матеріали, чернетка час від часу вдосконалювалася, а ті частини, які у в’язниці залишилися неповними через відсутність необхідних книжок, були завершені після мого звільнення. Проте навіть зараз я не можу сказати, що ця робота завершена в усьому, тому що засадничі принципи спасіння (мокша) і моральної філософії дуже важко осягнути і вони були настільки вичерпно розглянуті давніми й сучасними вченими, що дуже часто важко правильно вирішити, яку частину такого викладу треба включити в цю невелику книжку, щоб не вийшло занадто багато. Але тепер моє здоров’я слабшає. Як описав великий поет Магараштри Моропанта¹⁵ у двовірші, написаному розміром ар’я¹⁶,

Старість – чистий білий прапор, з яким іде армія супутників Смерті, – вже на порозі.
А тіло моє виснажене боротьбою з передовими загонами того війська – хворобами.

Мої ровесники вже пішли в засвіти. Тому, дійшовши висновку, що треба оприлюднити зібрану інформацію (разом з ідеями, які спали мені на думку), щоб хтось інший, хто народиться невдовзі чи у віддаленому майбутньому, з таким самим нахненням (samānadharmā) опрацював і розвинув їх, я опублікував цю книжку.

Хоча я не готовий пристати на ту думку, нібито “Тіта” доводить меншовартість мирської діяльності й проповідує суто такі засновані на зреченні шляхи спасіння, як шлях пізнання Брагмана та шлях релігійної відданості, хочу одразу пояснити, що я не заперечую наявності в “Бгагавадгіті” опису шляхів спасіння. Ні, у цій книжці я також показав, що згідно з філософією “Тіти” першочерговим обов’язком кожної людини в цьому світі є пізнання чистої форми Парамешвари¹⁷, а тому – максимальне очищення і прояснення своєї свідомості. Але не це є головною темою “Тіти”.

Перед битвою Арджуну охопили сумніви щодо того, у чому полягає його обов’язок, а саме: хоча обов’язком кожного кшатрія є військова справа, чи має Арджуна брати участь у війні, яка внаслідок скоєння таких жадливих гріхів, як знищення власного роду, зашкодить спасінню його атмана?¹⁸ І я вважаю, що саме для усунення цих сумнівів у “Тіті” – після повного, згідно з ученням чистої веданти, опису філософії дії і недіяння, а також показу різних шляхів до спасіння і констатації того

факту, що жодна людина не вільна від дії і що внаслідок цього від дії ніколи не треба відмовлятися, – пропонується такий спосіб діяльності без вчинення гріха, що зрештою людина здобуває спасіння. Це заснована на знанні карма-йога, принциповим складником якої є релігійна відданість. Сучасні суто матеріалістичні філософи називають ці положення щодо дії і недіяння, моралі та аморальності етикою. Річ не в тім, що я не міг розповісти про це, дотримуючись звичайної процедури, пояснюючи утвердження цього принципу “Тітою”, послідовно коментуючи її вірш за віршем. [Міг би], але якщо людина не є добре обізнаною з різними філософськими доктринами, аргументами та висновками веданти, міманси¹⁹, санкх’ї, доктрини причинності (карма-вирāка) й відданості Богу, на яких у “Тіті” базується доктрина карма-йоги й посилення на які іноді дуже стислі, повний сенс учення “Тіти” зрозуміти нелегко. Тому я методично розподілив усе різноманіття тем і доктрин, які можна зустріти в “Тіті”, по главах і лаконічно виклав їх разом з дотичними до них найважливішими логічними аргументами. Водночас я послідовно, застосовуючи сучасні методи критики, принагідно стисло порівнюю найважливіші з викладених у “Тіті” доктрин з доктринами, висунутими іншими релігіями й філософіями.

Отже, можна сказати, що опублікований на початку цієї книжки нарис “Тіта-рагася” («Езотерична суть “Тіти”») сам по собі є незалежною, хоча й невеликою книжкою про доктрину правильної дії (карма-йога). Але при подібному загальному викладі аж ніяк не можливо повністю розглянути кожен окрему строфу “Тіти”. Тому наприкінці книжки я переклав “Тіту” вірш за віршем і в різних місцях додав до перекладів вичерпні коментарі, щоб пояснити пряме значення і прихований підтекст чи щоб продемонструвати, як попередні коментатори розширили значення деяких строф “Тіти” задля підтримки своїх власних доктрин (див. вірші 3.17–19; 6.3 і 18.2)²⁰, або показати, як і де в “Тіті” з’являються, згідно з її катехізичним методом, ті чи інші доктрини, описані в “Тіта-рагасі”. Зокрема, через дотримання такої методики деякі теми повторюються, однак, вважаючи, що я ніяк інакше не зможу повністю розвіяти наявне зараз у свідомості пересічного читача непорозуміння щодо сенсу “Тіти”, я відокремив виклад “Тіта-рагасі” від самого перекладу. Завдяки цьому мені було легко (1) показати, з відсиланням до авторитетних осіб і попередньої історії, де і як з’явилися в Індії (bhārata), у системі санкх’я, “Веданта-сутрах”, упанішадах, мімансі та інших першоджерелах ідеї “Тіти”, дотичні до веданти, міманси, [шкіл] бгакті; (2) чітко пояснити різницю між зреченням (samnyasa) і дією (карма-йога), а також (3) як слід пояснити важливість “Тіти” під кутом практичної діяльності, порівнюючи “Тіту” з іншими релігійними поглядами чи філософіями.

Якби не було різноманітних коментарів до “Тіти” і якби різні особи не тлумачили сенс “Тіти” по-різному, то для підтримки тверджень, що містяться в моїй книжці, мені не треба було б цитувати санскритські першоджерела. Але зараз вже не можна обійтися без першоджерел, бо багато хто, ймовірно, матиме сумніви щодо правильності моїх тверджень чи мого тлумачення “Тіти”. Тому я всюди покликаюся на авторитетні першоджерела, які підтримують те, що я кажу, а у важливих місцях наводжу оригінальний санскритський текст із перекладом. Оскільки багато з цих положень у книжках з веданти зазвичай приймаються як доведені істини, моєю другою метою цитування було бажання ознайомити з ними читачів і спростити запам’ятовування доктрин, втілених у цих твердженнях. Позаяк навряд чи всі читачі знають санскрит, я побудував усю свою книжку так, що якщо будь-який читач, що не знає санскриту, прочитає книжку, пропустивши санскритські строфи, це ніяк не вплине на його розуміння. Тому в багатьох місцях було краще задовольнятися лише коротким викладом змісту санскритської строфи, а не давати її дослівного перекладу. Але немає ризику якогось непорозуміння через цю методику, бо завжди наводиться оригінальна строфа.

Розповідають, що, коли діамант Кохінор привезли з Індії до Англії, його гранували наново і через це він став ще яскравішим. Цей закон поширюється не лише на діаманти, а й на таку коштовність, як істина. Зокрема, релігія, проповідувана “Тітою”, істинна й непохитна. Але, оскільки значно змінилися часи, форма викладення та інші супутні обставини, “Тіта” вже не справляє такого яскравого враження, як раніше.

“Тіта” була виголошена в той момент, коли надважливо було вирішити “Діяти чи зрестися дій?”, щоб перейти до наступного питання: “Який вчинок добрий, а який поганий?” Однак зараз багато хто сприймає значну частину цього як щось непотрібне, і оскільки становище погіршилося ще й коментарями, що обстоюють шлях зречення, у сучасну епоху багатьом стало дуже важко зрозуміти вчення “Тіти” про карма-йогу. До того ж деякі з наших нових учених вважають, що через нинішній розвиток на Заході емпіричних наук висновки про карма-йогу, зроблені в давні часи на основі філософії *абсолютного Я*, не можна повною мірою застосовувати в сучасних умовах. Щоб довести хибність цієї думки, у різних місцях своєї “Тіта-рагасї” я навів стислий виклад доктрин філософів Заходу, подібних до тих ідей, що містяться в “Тіті”. Власне кажучи, етичне вчення “Тіти” анітрохи не потребує підкріплення з боку таких порівнянь. Проте ті люди, чиї очі засліплені теперішнім нечуваним розвитком емпіричних наук, або ті, хто внаслідок однобокості сучасних методів освіти навчився розглядати етичне вчення лише зовні (тобто лише в його матеріальному аспекті), завдяки цьому порівнянню ясно побачать, що людське знання ще не вийшло за межі відповідних доктрин наших філософів – з тієї простої причини, що етика й вчення про спасіння лежать поза межами матеріалістичного знання, хоча на Заході обговорення цих питань з погляду метафізики триває і думки цих метафізиків суттєво не відрізняються від доктрин, викладених у “Тіті”. Цей факт промовисто підтверджений порівняннями, наведеними в різних главах “Тіта-рагасї”.

Але, оскільки ця тема дуже широка, я маю тут дати пояснення щодо наведеного мною в різних місцях викладу думок філософів Заходу. Моєю головною метою було лише прояснення сенсу “Тіти”; я сприймав доктрини, викладені в “Тіті”, як авторитетні і згадував думку Заходу лише там, де було необхідно показати, наскільки моральне вчення філософів або вчених Заходу збігається з доктринами “Тіти”, і робив це лише такою мірою, щоб простому маратхімовному читачу не було складно це зрозуміти. Тому, якщо хтось захоче дізнатися про подробиці відмінностей між цими двома [течіями] (а цих відмінностей багато) або побачити повний аргументований опис чи розвиток цих положень, той має самостійно звернутися до першоджерел Заходу.

На Заході вчені кажуть, що перший систематичний трактат про розрізнення правильних і неправильних дій, або про мораль, був написаний грецьким філософом Арістотелем. Але, на мою думку, задовго до Арістотеля ці питання були розглянуті більш вичерпно й науково в “Магабгараті” та “Тіті”, і досі не було розроблено жодної моральної доктрини, яка б відрізнялася від доктрин, метафізично викладених у “Тіті”. Відповідь Арістотеля на запитання, чи краще провести своє життя в спокої, у філософських медитаціях і жити як відлюдник, чи присвятити його різноманітній політичній активності, можна знайти в “Тіті”. І думку Сократа про те, що будь-який гріх, скоєний людиною, коїться нею лише через незнання, також можна певною мірою знайти в “Тіті” – бо вона вчить, що після того, як розум людини урівноважився завдяки пізнанню Брагмана, вона не може чинити якогось гріха. У “Тіті” можна знайти вчення епікурейців і стоїків про те, що поведінка досконалих джнянінів²¹ є моральним стандартом для всіх, і те, як цими філософами описаний досконалий джнянін, збігається з наведеним у “Тіті” описом стхіта-праджні (sthita-prajña)²². Аналогічно висловлювання Мілля, Спенсера, Канта та інших філософів-матеріалістів про те, що найвищий пік моралі або її перевірка полягають у тому, щоб

кожен діяв так, аби сприяти добробуту всього людства, входять до зовнішньої характеристики стхіта-праджні, якого “Тіта” характеризує словами “sarva-bhūta-hite ratāḥ” (тобто “той, хто переймається благом усіх істот”); і наведені Кантом і Грінном²³ аргументи, що стосуються етики й вчення про свободу волі, теж можна знайти в “Тіті”, яка згадує їх, апелюючи до знань, що містяться в упанішадах. Якби “Тіта” не містила нічого крім цього, це вже б заслуговувало на загальну повагу. Але на цьому “Тіта” не зупиняється. Показавши безпідставність уявлень філософів-матеріалістів про конфлікт між спасінням (mokṣa), релігійною відданістю (bhakti) та етикою (nīti-dharma), а також про конфлікт між знанням (jñāna) і правильною дією (karma), який вживався послідовникам школи зречення (samnyāsa), і продемонструвавши, що фундаментальний елемент браhma-віддї (brahma-vidyā “пізнання Брагмана”) і бгакті (шляху відданості) є основою етики й хорошої поведінки, “Тіта” показала, що на життєвому шляху людина має належно гармонізувати знання, зречення, правильні дії та релігійну відданість.

Отже, “Тіта” є, по суті, трактатом про правильні дії (karma-yoga), і саме тому їй приділяють головну увагу усі ведичні²⁴ трактати, які називають її brahma-vidyāntar-gata-(karma)-yoga-śāstra (“інтегроване в пізнання Брагмана вчення про правильні дії”). Твердження gītā sugīta kartavyā kim anyaiḥ śāstra vistariḥ (“Цілком достатньо досконало вивчити Гіту. Який сенс вивчати інші Писання?”) є, безумовно, правильним. Тому я шанобливо щиро запрошую всіх, хто бажає ознайомитися з головними релігійними й моральними принципами індуїзму, спочатку вивчити цю безпрецедентно чудову книжку – бо цілком можна сказати, що в усій санскритській літературі немає жодної іншої праці, яка б пояснювала засади сучасного індуїзму так стисло й водночас так ясно й недвозначно, як “Тіта”, оскільки вона, надаючи першорядного значення релігійній відданості та проповідуючи карма-йогу, подає базові принципи нинішньої ведичної релігії, а також базований на знанні її кінцевий аспект, сприйнятий після того, як санкх’я, ньяя²⁵, міманса, упанішади, веданта та інші стародавні шястри, що розглядали співвідношення тлінного і невмирущого (kṣara – ākṣara), тіла й атмана (kṣetra – kṣetrajaña), досягли максимальної досконалості.

З вищесказаного читач дістав уявлення про загальний напрям викладу матеріалу в “Тіта-рагасї”. На початку третьої глави “Шьянкара-бгаш’ї”²⁶ згадуються попередні коментатори²⁷ “Тіти”, і схоже, що їхні коментарі були на користь карма-йоги. Але вони не збереглися, тому немає причин не назвати цю мою книжку першим порівняльним аналізом “Тіти”, який свідчить на користь правильної дії. Тлумачення деяких віршів у цій книжці відрізняється від тих, що пропонують наявні традиційні коментарі, і мені також доводилося мати справу з багатьма іншими темами, які ніде не були повністю пояснені мовою маратхі. Я намагався прояснити їх та навести аргументи на підтримку такого пояснення стисло, але максимально чітко і якомога зрозуміліше і, незважаючи на повторення, у багатьох місцях навмисно наводив синоніми поряд з певними термінами, значення яких ще не стало актуальним чи загальновідомим у мові маратхі. Нерідко я також чітко описував, відокремивши від головної канви, найяскравіші положення, що стосуються цих предметів.

Однак пояснити складні наукові теми кількома словами завжди важко, та ще й у мові маратхі не вироблена відповідна термінологія. Тому я усвідомлюю, що через замішання, неухважність чи з якихось інших причин цей мій новий спосіб подання матеріалу може видаватися складним, незрозумілим або неповним. Але для моїх читачів “Бгавадгіта” не є чимось невідомим. Багато хто щодня декламує її, і немало тих, хто її вивчав чи вивчає науково. Тому я маю прохання до таких шанованих осіб: якщо ця книжка потрапить до вас і ви побачите якісь із вищезгаданих недоліків, зверніть, будь ласка, мою увагу на них, щоб я розглянув пропозиції, а також зробив необхідні виправлення до другого видання цієї книжки (якщо обставини сприятимуть її другому виданню).

У деяких людей, імовірно, складеться враження, ніби я належу до якоїсь конкретної школи (*sampradāya*) і що я пояснив “Тіту” особливим чином на підтримку цієї системи. Тому я маю чітко пояснити, що “Тіта-рагасья” не писалася з посиланням на якусь конкретну особу чи будь-яку конкретну систему. Я виявляв і чітко формулював сенс санскритських строф “Тіти” на основі власного розуміння. І якщо в результаті такого безпосереднього перекладу (а перевірити, чи є мій переклад правдивим, неважко, оскільки в наш час багато хто розуміє санскрит) мій виклад справляє таке враження, ніби він підтримує якусь доктрину, то ця доктрина не моя, а “Тіти”. Оскільки чітке прохання Арджуни до Благословенного Господа було таким: “Не збивай мене з пантелику, пропонуючи мені кілька способів поведінки, а ясно вкажи мені лише один шлях, який є правильним” (Бгагавадгіта 3.2²⁸; 5.17²⁹), то зрозуміло, що “Тіта” має обстоювати одну конкретну думку (Бгагавадгіта 3.31³⁰), і я вирішив пояснити, що це за думка, неупереджено інтерпретуючи оригінальний текст. Я не був від початку упередженим прихильником якоїсь доктрини і не намагався підігнати під неї сенс “Бгагавадгіти”. Коротше кажучи, я хотів популяризувати серед прихильників “Тіти” її правдивий внутрішній сенс – якої б доктрини це не стосувалося – і зробив крок уперед, щоб, так би мовити, здійснити “офіру знання” (*jñāna-yañña*), як каже Благословенний Господь наприкінці “Тіти”. Сподіваюся, що мої співвітчизники та одновітці охоче нададуть мені цю благодійну інформацію, щоб зробити мою спробу бездоганною.

У “Тіта-рагасї” я докладно пояснив, чому вчення давніх коментаторів “Тіти” не відповідає її езотеричному сенсу (яким я його бачу). Але, незважаючи на такі розбіжності щодо вчення “Тіти”, коли з’явилася нагода написати цю книжку, я все одно завжди більш чи менш користувався різними коментарями чи дослідженнями “Тіти”, а також колишніми або сучасними перекладами “Тіти” на пракрит. Маю тут сказати, що глибоко вдячний їм. Я маю також висловити свою вдячність філософам Заходу, на чій праці я час від часу покликався, за їхні принципи. Сумніваюся, що зміг би написати цю книжку без допомоги всіх цих праць, тому я процитував на початку цього вступу слова Тукарама: “Я лише повторюю давні слова святих”.

Не дивно, що така праця, як “Тіта”, що подає знання, непідвладне часу (тобто завжди однаково істинне), дає людям у нові часи нове натхнення, бо це характерна риса таких універсальних творів. Але зусилля давніх учених, що працювали над ними, не пропали даремно. Те саме можна сказати й про виконані вченими Заходу переклади “Тіти” англійською, німецькою та іншими мовами. Хоча ці переклади базуються насамперед на давніх коментарях до “Тіти”, на Заході деякі вчені також почали тлумачити її самостійно. Але пояснення західних учених до певної міри неповні, а інколи, безперечно, оманливі й хибні – чи тому, що вони не мають правильного розуміння принципу істинної (карма)-йоги або історії ведійських релігійних систем, чи тому, що схилилися переважно лише до зовнішнього розгляду матеріалу, чи з якоїсь іншої подібної причини.

Тут не місце для детального розгляду чи дослідження таких праць вчених Заходу про “Тіту”. Те, що треба було сказати щодо важливих питань, які вони порушили, я висловив у додатках до цієї книжки. Однак у цьому вступі я маю згадати деякі англомовні праці про “Тіту”, що нещодавно мені трапилися. Одним з таких творів є праця містера Брукса. Він теософ і у своїй книжці про “Тіту” стверджує, що вона обстоює дію (*kaṁṁa-yoga*). Цю саму думку він озвучив у своїх лекціях. Друга теза належить пану С. Радгакришнану з Мадраса. У його невеликому есеї, надрукованому у США в “International Ethical Quarterly” (липень 1911 р.)³¹, продемонстрована схожість положень “Тіти” і Канта з питань етики та свободи волі. На мою думку, ця схожість навіть більша, ніж показано в цьому есеї; і аргументи Гріна з питання етики навіть більше відповідають “Тіти”, ніж аргументи Канта. Але, оскільки в цій книжці я розглянув обидва ці питання, не буду тут повторюватися.

Пан Сітанатх Татвабгушана також нещодавно опублікував англійською мовою книжку під назвою “Кришна й Гіта”, що містить дванадцять лекцій про “Гіту”, прочитаних цим науковцем. Кожен, хто прочитає ці книжки, обов’язково помітить, що між аргументами, які містяться в цих книжках чи в книжці Брукса, і тими, які наводжу я, є велика різниця. Але ці твори свідчать, що мої уявлення про “Гіту” не є новомодними, і я користуюся нагодою привітати цих сучасних авторів, оскільки їхні праці є доброю ознакою того, що викладеній у “Гіті” доктрині правильної дії (karma-yoga) приділяють все більше й більше уваги.

Хоча ця моя праця справді була завершена у в’язниці Мандалая, але тоді вона була написана простим олівцем, багато де були підчистки й виправлення. Тому, коли перевірений урядом рукопис повернули мені, треба було зробити чисту копію для друку. Якби мені довелося виконувати цю роботу самому, то хтозна на скільки місяців відклався б вихід твору! Але пани Ваман Гопал Джоші, Нараян Кришна Готте, Рамкришна Даттатрая Парадкар, Рамкришна Садашіва Пімпуткар, Аппаджі Вішну Кулкарні та інші охоче надали допомогу в цьому питанні й швидко виконали роботу, за що я їм вдячний. Так само пан Кришнаджі Прабгакар Кхаділкар і особливо Ведашястра-сампанна³² Дікшит Кашінатх Шястрі Леле спеціально прибули сюди з Бомбея і взяли на себе працю редагування рукопису, надавши багато корисних критичних порад, за які я їм дякую. Проте читачу не треба забувати, що відповідальність за думки, висловлені в цій книжці, лежить на мені.

У такий спосіб книжка була підготовлена до друку, але через війну виник брак паперу. Ці труднощі було подолано завдяки своєчасному постачанню непоганого, як на мене, паперу паном Д. Падамджі із синами, власниками паперової фабрики “Свадеші” в Бомбеї. Так було забезпечено видання книжки про “Гіту” на доброму індійському папері. Однак, оскільки під час друку з’ясувалося, що книжка виходить більшою, ніж передбачалося, знову виникла нестача паперу, і якби його не надав власник фабрики “Ready Paper” у Пуні, моїм читачам довелося б чекати на публікацію книжки ще кілька місяців. Тому не тільки я, а й мої читачі мають бути вдячними власникам цих двох фабрик.

Залишалося виконати роботу коректорів. Це зробили пани Рамкришна Даттатрея Парадкар, Рамкришна Садашіва Пімпуткар і Гарі Рагунатх Бгагват. Але з них лише пан Гарі Рагунатх Бгагват займався перевіркою усіх покликань на інші книжки й привертав мою увагу до недоліків, які залишалися.

Зайве казати, що без допомоги всіх цих людей мені було б неможливо так швидко видати цю книжку. Тому я користуюся нагодою, щоб щиро подякувати всім їм. Найсамкінець маю висловити подяку власнику видавництва “Чітра-шяла Прес”, який сумлінно старався якнайшвидше видати цю книжку й здійснив задумане.

Хоч би на полі й вродило збіжжя, перш ніж зерно перетвориться на їжу для людей, над ним багато хто має пропрацювати. Я можу з упевненістю сказати це й про роботу авторів книжок, принаймні так було зі мною. Тому ще раз щиро дякую всім, хто допоміг мені, – і тим, кого я згадав вище, і тим, чий імена не назвав у вищезазначеному, – і закінчую цей вступ.

Вступ добігає кінця. Хоча й з деяким сумом через те, що ця тема, на обмірковування якої я витратив багато років, яка завжди була зі мною і роздуми над якою принесли так багато вдоволення моему розуму й щастя моему серцю, тепер вислизає з моїх рук у вигляді книжки (але ці думки прийшли мені в голову з єдиною метою – передати їх наступним поколінням із “процентами” або принаймні такими, які вони є), я віддаю, з любов’ю, цей філософський камінь у формі раджа-гуг’ї³³ релігії Вед у руки мого багатообіцяльного читача, промовляючи мантру uttisṭhata jāgrata prārua varānnibodhata³⁴: “Повстаньте, прокинься та усвідомте ці благословення (даровані Господом)”. У ній (таїні) міститься вся сутність правильних і

неправильних дій, і сам Господь дав нам запевнення, що дотримання цієї релігії, навіть незначною мірою, позбавляє людину від великих труднощів³⁵. Чого ще можна бажати?

Пам'ятайте про універсальне правило “Нічого не буде, поки щось не зробиш” і присвятить себе безкорисливій діяльності. От і все. “Тіта” проповідувалась не як розвага для людей, які втомилися від мирського життя, проведеного в корисливій гонитві за чимось, і не як підготовчий урок до такого мирського життя, а щоб дати філософську пораду щодо того, як треба жити своїм життям у миру, прагнучи спасіння (mokṣa), і щодо істинного обов'язку людей у мирському житті. Тому наостанок благаю всіх не втратити нагоду якомога раніше усвідомити це давнє вчення про життя домохазяїна, про мирське життя.

Пуна. Адгіка вайшьякха 1837 року ери Шьяка³⁶

¹ Ганешя (gaṇeśa) – слоноголовий бог, син Шіви. Вважається, що Ганешя усуває перешкоди на шляху добрих починань. Поклоняться Ганеші нібито порадив Тілаку згаданий ним у передньому слові Бува Бгінгаркар (див.: <https://www.hindujagruti.org/hinduism/how-to-celebrate-ganesh-chaturthi>) (дата звернення: 2.08.2022).

² Шіваджі (1630–1680) – засновник держави маратхів у XVII столітті, борець проти мусльманської влади в Індії.

³ Пор.: “Навіть убиваючи цих людей, та [людина] в неогоїстичному стані, чий інтелект не плямується, [нікого] не вбиває і не зв'язується [кармою]” (Бгагавадгіта 18.17).

⁴ 21 червня один із засновників індійської партії Гадар (yadar “повстання”) Гуран Діт Кумар, який у Канаді видавав газету “Свадеш севак” (“Слуги Батьківщини”), написав Льву Толстому листа про гноблення індійців британцями; зокрема, він скаржився: “Нещодавно така людина, як Тілак, лідер національного руху, був звинувачений у підбурюванні народу до бунту й засланий на шість років” [цит. за: Бурба 2013, 361].

⁵ Санкх'я (sāṃkhya “рахунок, число, міркування”) – одна із “шести ортодоксальних систем індійської філософії”, яка розглядає вияв матерії в процесі переходу від тонкого рівня до грубого.

⁶ Зокрема, Ганді сприймав третю главу “Бгагавадгіти” (“Карма-йога”) як «ключ до суті “Тіти”» [Desai Mahadev 1946]. Прикметно, що Натхурам Годсе, який убив Ганді, на судовому процесі теж цитував “Бгагавадгіту” [Rao 2015] і нібито навіть пішов з нею на шибеницю.

⁷ Тукарам (XVII ст.) – маратхський релігійний поет і філософ, якого вважають святым.

⁸ У виданні “Бгагавадгіта-рагась” перед вступом розміщено конспект промови Тілака “Тіта-рагась” та матеріал, передрукований зі щоквартального журналу “Сарваджанік сабга” (Quarterly Journal of the Poona Sarvajanic Sabha), що виходив у Пуні. Там Тілак, зокрема, каже: «Я дійшов висновку, що “Тіта” обстоює необхідність діяти в цьому світі навіть тоді, коли людина завдяки джнани або бгакті здобула вищу єдність зі Всевишнім» [Tilak 1936, xxv].

⁹ Пракрит (prākṛta) – “природний”, “простий”. Зазвичай так називають середньоіндійські мови, що передували новоіндійським.

¹⁰ Веданта (vedānta “завершення Вед”) – викладене в упанішадах, “Веданта-сутрах” і “Бгагавадгіти” філософське вчення, що досліджує співвідношення трансцендентного й мирського, Абсолюту й людини, а також наполягає на необхідності звільнення душі від поневолення матерією та описує шлях досягнення цієї мети.

¹¹ Матх (гінді math) – індуїстський монастир; чернечий духовний орден.

¹² Бгагаван, або Бгагават (bhagavat) – “Господь”; найчастіше так називають бога Вішну або Кришну.

¹³ У наш час в індійському місті Кхед (Магараштра) існує релігійний центр Shreerati Buva Bhingarkar Math.

¹⁴ Відлік ери Шьяка йде з 15 березня 78 р. н. е. Місяць картіка індійського календаря починається наприкінці жовтня, а закінчення місяця пхальгуна припадає на наш березень.

¹⁵ Моропант(а), або тауїга-раңдита (санскр. “вчений-павич”) – ім'я, під яким став відомим у Магараштрі поет Морешвар Рамчандра Парадкар (1729–1794).

¹⁶ *Ар'я* – різновид санскритського вірша, метрика якого визначається не складами, а мірою (*mātrā*) звучання: перший рядок (із цезурою) – 12+18 матр, другий – 12+15.

¹⁷ *Парамешвара* (*parama-iśvara*) – “Найвищий Володар”, Всевишній.

¹⁸ *Атман* (*ātman*) – душа або Вищий Дух.

¹⁹ *Міманса* (*mīmāṃsā*) – найдавніша із шести “ортодоксальних систем індійської філософії” (*darśana*). Надає філософське обґрунтування дотримання ведійських ритуалів.

²⁰ “Але людина, яка буде черпати радість в Атмані, яка заспокоєна в Атмані, яка вдоволена в Атмані, – для неї немає того, що вона мусила б робити. Нема для неї тут мети ні в діяльності, ані в бездіяльності; і вона не залежить у досягненні своєї мети ні від кого з істот. Тому завжди роби те, що треба робити, без прив’язаності, бо, діючи без прив’язаності, людина досягає Вищої [Сутності]” (Бгагавадгіта 3.17–19). “Сказано, що для мудреця, який прагне досягти йоги, засобом є діяльність; сказано, що для того, хто досяг йоги, засобом є умиротворіння” (Бгагавадгіта 6.3). “Відмову від дій, що мотивуються бажанням, мудрі розглядають як санньясу, а відцурання від плодів усіх дій мудреці називають відцуранням” (Бгагавадгіта 18.2).

²¹ *Джнянін* (*jñānin*) – “той, хто знає”; прибічник джняна-йоги (“йоги знання”).

²² *Sthita-prajña* – “стійкий у мудрості”.

²³ *Томас Гілл Грін* (Thomas Hill Green, 1836–1882) – англійський філософ, представник британського ідеалізму. Головна праця – “Пролегомени до етики” (*Prolegomena to Ethics*).

²⁴ На Заході індологи сприймають слово “ведичний” як синонім терміна “ведійський”, тобто такий, який стосується чотирьох Вед. Але в Індії так можуть назвати будь-який текст, що визнає авторитет Вед.

²⁵ *Ньяя* (*nyāya*) – одна з шести “ортодоксальних систем” індійської філософії, що спеціалізувалася переважно на логіці та теорії пізнання. Основним внеском системи є детальна розробка в ній методики умовиводу.

²⁶ У перекладі із санскриту *śaṅkara-bhāṣya* означає “коментар Шянкари”. Шянкара (*śaṅkara*, 788–820) є одним з найвідоміших індустських філософів, головним представником моністичної філософії *адвайта-веданта*. Саме той текст “Бгагавадгіти” із 700 віршів, який міститься в коментарі Шянкари до неї, став канонічним варіантом.

²⁷ На початку своїх коментарів до третьої глави “Бгагавадгіти” Шянкара критикує погляди якогось попереднього коментатора (чи коментаторів) [*Bhagavad-Gīta-Bhāṣya* 1910, 76]. Анандагірі (*ānanda-giri*; XIII ст.) в “Гіта-бгаш’я-вівачані” – субкоментарі до коментаря Шянкари – називає попередника Шянкари Вритгікарою [*The Bhagavad-gīta...* 1934, 259]. (Утім, *vṛtti-kāra* буквально означає “той, хто створив коментар” і не обов’язково має трактуватися як власне ім’я).

²⁸ “Начебто суперечливими словами ти спантеличуєш мій інтелект. Скажи певно про одне – про те, що буде добрим для мене”. Схожими на вірш 3.2 є вірші 2.7 (“Запитую тебе: що достеменно буде краще?..”) і 5.1 (“Кришно, Ти звеличував зречення дій, а тепер прославляєш його. Що з двох краще? Скажи мені певно про одне”).

²⁹ Переклад із санскриту: “Ті, у кого інтелект і розум поглинені Тим і головна мета – Те, знанням струсивши із себе гріхи й утвердившись у Тому, досягають неповернення [в сансару]”. Переклад з перекладу Тілака: “Ті, чий розум поглинений цим Вищим Принципом, чие внутрішнє чуття (*antaḥkāraṇa*) знаходить щастя в Ньому, зосереджується на Ньому й віддає Йому, – їхні гріхи цілком змиваються знанням, і вони більше не народжуються”.

³⁰ Переклад із санскриту: “Люди, які завжди дотримуються цього Мого вчення, мають віру, не глузують – вони звільняються від карми”. Переклад з перекладу Тілака: “Ті віддані [люди], які завжди діють згідно з цією Моєю порадою, не відшукуючи в ній недоліків, – вони також звільняються від карми (тобто від пут карми)”.

³¹ Див.: [Radakrishnan 1911].

³² *Ведаяштра-сампанна* (санскр. *vedaśāstra-sampanna*) – “знавець Вед та [інших] священних книг”.

³³ *Раджа-гуг’я* (*rāja-guḥya*) – “царствена таїна”. У “Бгагавадгіті” (9.2) сказано: “Це вищий очисник, царствена таїна, царствене знання, яке досягається безпосереднім досвідом і відповідає дгармі; воно легко здійснюване й вічне”.

³⁴ Це переший рядок вірша 1.3.14 “Катха-упанішади”.

³⁵ “Тут немає ні загибелі починань, ані чогось протилежного [меті]. Навіть дешиця цієї дгарми рятує від великого страху” (Бгагавадгіта 2.40).

³⁶ Додатковий місяць (adhika vaiśākha; припадав на квітень) високосного 1915 р. н. е. В індійському місячному календарі дванадцять місяців дорівнюють приблизно 354 (а не 365) дням. Щоб компенсувати різницю приблизно в одинадцять днів, періодично влаштовується високосний рік зі ще одним, тринадцятим, місяцем.

ЛІТЕРАТУРА

Бгагавадгіта / Переклад із санскриту, післямова та довідковий апарат Дмитра Бурби. Харків, 2020.

Бгагавадгіта. Глава 3 / переклад із санскриту, вступна стаття та коментарі Д. В. Бурби // **Східний світ**, 2018, № 4.

Бгагавадгіта. Глава 5 / переклад із санскриту, вступна стаття та коментарі Д. В. Бурби // **Східний світ**, 2019, № 2.

Бурба Д. В. **Махатма Лев Толстой**. Москва, 2013.

Семенов В. С. **Бхагавадгіта в традиції і в сучасній науковій критиці**. Москва, 1995.

Bhagavad-Gita-Bhashya // **Memorial Edition of the works of Shri Shankaracharya**. Vol. 11. Srorangam, 1910. (Санскритський текст).

Brown D. M. **The Nationalist Movement: Indian Political Thought from Ranade to Bhave**. Berkley and Los Angeles, 1970.

Desai M. **The Gospel of Selfless Action or the Gita according to Gandhi**. Ahmedabad, 1946.

Mahatma Gandhi. The Collected Works. 98 vols. New Delhi, 1999. URL: <https://www.gandhiashramsevagram.org/gandhi-literature/collected-works-of-mahatma-gandhi-volume-1-to-98.php> (дата звернення: 2.08.2022).

Nehru J. **The Discovery of India**. Sixth impression. Delhi – Oxford – New York, 1994.

Radakrishnan S. The Ethics of the Bhagavadgita and Kant // **International Journal of Ethics**, Jul., Vol. 21, No. 4. 1911.

Rao M. Gita is not a Decree // **The New Indian Express**, 2015, 7th November.

The Bhagavad-gita with eleven commentaries. First Collection: (1) Shankaracharya's Advaita Bhashya; (2) Anandagiri's Vyakhya; (3) Ramanuja's Vishista-advaita Bhashya; (4) Deshika's Tatparya-chandrika; (5) Madhava's Dwaita Bhashya; (6) Jayatirtha's Prameya deepika; (7) Hanumat's Paishacha Bhashya; (8) Venkatnatha's Brahmanandagiri; (9) Vallabha's Tattva-deepika; (10) Purushotama's Amrita tarangini; (11) Nilakantha's Bhava-deepa; end last Yamuna muni's Artha-sangraha with Deshika's Raksha and Gita Mahatmya of each Adhyaya. Vol. 1: Prathama-ṣatkam. New Edition (2nd). Bombay, 1934. (Санскритський текст).

The Katha and Prasna Upanishads and Sri Sankara's Commentary / Translated by S. Sitarama Sastri, B. A. Madras, 1923. (Містить санскритський текст).

Tilak B. G. **Śri Bhagavadgītā-Rahasya or Karma-Yoga-Śāstra**. Poona, 1936.

Tilak Bal Gangadhar // **Encyclopedia Britannica**. 2014. URL: <https://www.britannica.com/biography/Bal-Gangadhar-Tilak> (дата звернення: 2.8.2022).

Tilak Bal Gangadhar // James G. Lochtefeld. **The Illustrated Encyclopedia of Hinduism**. New York, 2002.

REFERENCES

Bhagavadgita (2020), Translated from Sanskrit, with notes and afterword, by Dmytro Burba, Folio, Kharkiv. (In Ukrainian).

“Bhagavadgita, Chapter 3, Translated from the Sanskrit, Introductory Article and Commentaries by D. Burba” (2018), *Shidnij svit*, No. 4, pp. 116–129. (In Ukrainian).

“Bhagavadgita, Chapter 5, Translated from the Sanskrit, Introductory Article and Commentaries by D. Burba” (2019), *Shidnij svit*, No. 2, pp. 81–92. (In Ukrainian).

Burba D. V. (2013), *Mahātmā Leo Tolstoy*, Eksmo, Moscow. (In Russian).

Sementsov V. S. (1995), *Bhagavadgita v traditsii i v sovremennoy nauchnoy kritike*, Nauka, Moscow. (In Russian).

“Bhagavad-Gita-Bhashya” (1910), in *Memorial Edition of the works of Shri Shankaracharya*, Vol. 11, Sri Vani Vilas Press, Srorangam. (In Sanskrit).

Brown D. M. (1970), *The Nationalist Movement: Indian Political Thought from Ranade to Bhave*, University of California Press, Berkley and Los Angeles.

Desai M. (1946), *The Gospel of Selfless Action or the Gita according to Gandhi*, Navajivan Mudranalaya, Ahmedabad.

Mahatma Gandhi (1999), *The Collected Works*, 98 volumes, Publications Division Government of India, New Delhi, available at: <https://www.gandhiashramsevagram.org/gandhi-literature/collected-works-of-mahatma-gandhi-volume-1-to-98.php> (accessed August 2, 2022).

Nehru J. (1994), *The Discovery of India, sixth impression*, Oxford University Press, Delhi, Oxford and New York.

Radakrishnan S. (1911), "The Ethics of the Bhagavadgita and Kant", *International Journal of Ethics*, Vol. 21, No. 4, pp. 465–475.

Rao M. (2015), "Gita is not a Decree", *The New Indian Express*, 7th November.

The Bhagavad-gita with eleven commentaries, First Collection: (1) Shankaracharya's Advaita Bhashya; (2) Anandagiri's Vyakhya; (3) Ramanuja's Vishishtadvaita Bhashya; (4) Deshika's Tatparya-chandrika; (5) Madhava's Dwaita Bhashya; (6) Jayatirtha's Prameya deepika; (7) Hanumat's Paishacha Bhashya; (8) Venkatnatha's Brahmanandagiri; (9) Vallabha's Tattva-deepika; (10) Purushotama's Amrita tarangini; (11) Nilakantha's Bhava-deepa; (12) Yamuna muni's Artha-sangraha with Deshika's Raksha and Gita Mahatmya of each Adhyaya (1934), Vol. 1: Prathamashaṭkam, 2nd Edition, The "Gujarati" Printig Press, Bombay. (In Sanskrit).

The Katha and Prasna Upanishads and Sri Sankara's Commentary (1923), Translated by S. Sitarama Sastri, Madras. (Partly in Sanskrit).

Tilak B. G. (1936), *Śrī Bhagavadgītā-Rahasya or Karma-Yoga-Śāstra*, Lokamanya Tilak Mandir, Poona.

"Tilak Bal Gangadhar" (2014), in *Encyclopedia Britannica*, available at: <https://www.britannica.com/biography/Bal-Gangadhar-Tilak> (accessed August 2, 2022).

"Tilak Bal Gangadhar" (2002), in James G. Lochtefeld, *The Illustrated Encyclopedia of Hinduism*, The Rosen Publishing Group, New York.

Б. І. Тілак.

Вступ до "Бхагавадгіта-рагасья" /

переклад з англійської, вступна стаття та примітки Д. В. Бурби

"Бхагавадгіта-рагасья" – велика книга, написана індійським ученим, філософом і палким націоналістом Балом Гангадгаром Тілаком. Він був першим лідером руху за незалежність Індії, а Магатма Ганді назвав його "творцем сучасної Індії".

Назва книги Тілака перекладається як «Тасмниця "Бхагавадгіти"». "Бхагавадгіта" є найвідомішою зі священних книг індуїзму. У ній поєднані метафізика школи санх'я, монізм упанішад і теїзм культу бога Кришни. Серед прибічників індуїзму можна виділити три головні напрямки тлумачення "Бхагавадгіти". Прихильники моністичних поглядів зазвичай пропагують *джняна-йогу* (пізнання ілюзорності матеріального світу), теїсти проповідують верховенство бгакті (служіння Богу з любов'ю і відданістю), тоді як адепти технічних методів йоги підкреслюють необхідність займатися дихальними, фізичними, психічними та іншими вправами. Але для Тілака найвищою є карма-йога ("йога дії"), яку він розуміє як безкорисливе служіння Батьківщині й, зрештою, всьому людству. Він каже: «Щоб дії не поневолювали того, хто діє, вони мають виконуватися як участь у Божому задумі, без прив'язаності до отриманих результатів. Так я розумію вчення "Гіти". Звісно, у ній є джняна-йога. І бгакті-йога теж є. Ніхто не заперечує. Але вони обидві підпорядковані карма-йозі, яку проповідує "Гіта"».

У вступній статті розкривається історія створення "Бхагавадгіта-рагасья" та окреслені віхи життєвого шляху її автора.

Ключові слова: Б. І. Тілак, "Бхагавадгіта-рагасья", Індія, індуїзм, карма-йога

Переклад надійшов до редакції 2.08.2022